

Peşə etikasının quruluşu

Qızxanim Nizaməddin qızı Qəhrəmanova
psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
E-mail: qehremanova.qizxanim@gmail.com

Rəyçilər: p.ü.e.d., prof. Ş.Q. Əliyeva,
psixol.ü.f.d., dos. G.H. Əlixanova

Açar sözlər: nəzəri etika, məqsədəuyğunluq, davranış norması, peşə etikas, psixoloji iqlim, davranış qaydaları

Ключевые слова: теоретическая этика, целесообразность, норма поведения, профессиональная этика, психологический климат, правила поведения

Key words: theoretical ethics, expediency, norm of behavior, professional ethics, psychological climate, rules of conduct

Bu gün təhsil sistemində aparılan yeni islahatlar, o cümlədən təhsilin inkişafı haqqında dövlət strategiyasının qəbul edilməsi, peşə hazırlığı sahəsində müasir dövrün tələblərinə uyğun işlərin həyata keçirilməsi bu sahənin praktik və nəzəri biliklərlə təmin edilməsini bir zərurət kimi qarşıya qoyur.

Hər bir elmin predmeti onun əks olunduğu anlayışlar sistemində öz əksini tapır. Peşə etikasını iki sözün - “peşə və etika” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Peşə etikasını yarandığı dövrdən etibarən daha çox etikanın problemlərini özündə ehtiva etmişdir. Buna görə də etikanın bir elm kimi formalaşma məsələlərinə mühüm diqqət yetirilir.

Məlumdur ki, iki min il yarım bundan əvvəl yaranan etika fəlsəfi fənlərə aid edilmişdir. Çünki bu elm yalnız insanlar arasındakı münasibətləri deyil, həm də insanın dünyaya münasibətini öyrənir. O, həyat və dünya dəyərlərini araşdırır, müxtəlif əxlaqi seçim situasiyalarını, insanın hərəkət və davranışlarının əxlaq normalarına uyğunluğunu qiymətləndirməyi öyrədir, insanın dünyada yerini, onun təyinatını, həyatın mənasını aydınlaşdırır (5, s. 89).

Etika cəmiyyətdə əxlaqi münasibətlərin rolu və mahiyyətinin dərk edilməsi nəticəsində yaranır və inkişaf etmiş bir mühitdə özündə iki komponenti əks etdirir: nəzəri tədqiqatlar (nəzəri etika) və normativ təkmilləşdirmələr – tədqiqat, hazırlıq, emal işləri (normativ etika).

Nəzəri etika əxlaqın mənşəyini və mahiyyətini, cəmiyyətdəki rolunu və yerini, funksiyalarını, fəaliyyət mexanizmini, təsir mexanizmini, onun əsas komponentlərini (ilk növbədə əxlaqi və mənəvi şüur və əxlaqi və mənəvi davranış), aralarındakı münasibətlərin təbiətini, əxlaqi və mənəvi münasibətlərin quruluşunu və ümumilikdə sosial münasibətlər sistemi üçün onun əhəmiyyətini araşdırır. Bundan əlavə, nəzəri etika dəyərlərin əxlaqi əsaslarının (yaxşı, pis, həyatın mənası, xoşbəxtlik) məzmununu açır, əxlaqın miqyasını (ideal - ləyaqət (fəzilət, cəvərdlik, səxavət) eyib (əxlaqsızlıq) işləyib hazırlayır, inkişaf etdirir, təkmilləşdirir və meyarlarını müəyyənləşdirir. Psixologiya və sosiologiya ilə əlaqə quraraq sosial əxlaqın (mənəviyyətin) həqiqi səviyyəsini və ona təsir edən amilləri araşdırır (6, s. 112).

Normativ etika, öz marağını bir insanın əxlaqi quruluşunun, saflaşdırılmasının, sistemləşdirilməsinin, konkretləşdirilməsinin, müəyyən tövsiyələrə çevrilməsinin motivlərini əks etdirən əxlaqi şüurun təbii olaraq öz-özünə yaranan təsəvvür edilmələrinin öyrənilməsinə yönəlir. Həmçinin normativ etika cəmiyyətin əxlaqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi yollarını inki-

şaf etdirir. Tənzimləmə etikası, insanın necə davranması məsələsi ilə məşğul olur.

Etikanın sosial məqsədi budur. Müasir cəmiyyətin yaşadığı indiki dövrdə bir elm kimi bir etikanın rolu böyükdür. O, bir elm olaraq cəmiyyətin mənəvi vəziyyətini təhlil etməli, bu vəziyyəti yaradan səbəbləri göstərməli, cəmiyyətin mənəvi qaydalarını yeniləməyə kömək edəcək həllər təklif etməlidir (1, s. 78).

Etika elminin sahələri arasında peşə etikasını xüsusi fərqləndirirlər. Peşəkar etika cəmiyyətdəki peşə qruplarının mənəvi nüfuzunu dəstəkləyən müəyyən vəzifə və davranış normalarının məcmusudur. Peşəkar etikanın vəzifələri həm də insanları müəyyən bir peşənin nümayəndələri rolunda xarakterizə edən əxlaq normaları və qiymətləndirmələrin, mühakimə və anlayışların müəyyən edilməsini də əhatə edir.

Peşə etikasının mövzusu müəyyən fəaliyyət növlərinə xas olan normaların, standartların və tələblərin işlənməsi və inkişaf etdirilməsidir. Peşəkar etika əxlaqı da izah etməli və əxlaqı öyrətməli, vəzifə və şərəf haqqında əxlaqi prinsip və fikirləri aşılmalı, işçiləri mənəvi cəhətdən tərbiyə etməlidir (2, s. 112).

Etika tərbiyə etmək, insanlara insanlarla düzgün davranmaq, istehsal komandasında ünsiyyət qurmağı, peşə etikası isə müəyyən fəaliyyətlərdə insanların davranış norması olaraq qəbul edilən əxlaq etalonlarına riayət etməyi öyrədir. İşçi bu standartlara əsasən hərəkət etməli, onun tələblərini rəhbər tutmalıdır. Bu etalonu standart kimi qəbul edərək, xidmət işçisi müvafiq şəxsi keyfiyyəti özündə inkişaf etdirməlidir. Peşəkar etika istehsal sahəsində insan münasibətlərini tənzimləmək üçün meydana gəlmişdir. Hər bir peşə özlüyündə qəbul edilmiş, onun real mövcud dəyərlər sisteminə əsaslanan özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Üstəlik, eyni hərəkət, mövcud dəyərlər sisteminə, peşə etikasına, sosial böhrana münasibətini necə ifadə etdiyindən asılı olaraq mənəvi, qeyri-əxlaqi (əxlaqdankənar) qəbul edilə bilər (3, s. 12).

Peşə etikası həm də insanların işgüzar ünsiyyətdəki münasibətlərini tənzimləyir.

Peşə etikasının əsasında müəyyən normalar, tələblər və prinsiplər dayanır.

Prinsiplər, onlara etibar edərək əsaslanan insanlara işgüzar sferada şəxsi davranışlarını və öz hərəkətlərini düzgün şəkildə formalaşdırmağa imkan verən mücərrəd, ümumiləşdirilmiş təsəvvürlər olaraq anlaşılır və başa düşülür. Peşə etikasının quruluşunda aşağıdakıları prinsipləri göstərmək olar (4, s. 105):

1. Qızıl standart. Xidmət situasiyası çərçivəsində rəsmi bir mövqedə, heç vaxt tabeçilik münasibətlərində olan, rəhbərlikdə olan, həmkarlara qarşı münasibətdə onlar qarşı arzu edilməz hərəkətlərin edilməsi yol verilməzdir.

2. İşçilərin öz işlərini yerinə yetirməsi üçün lazım olan ehtiyatların (pul, xammal, material və s. ehtiyatların) bölünməsinə tam bərabərlik yaradılmalıdır.

3. Etik davranış pozuntularının nə vaxt və kim tərəfindən yol verildiyindən asılı olmayaraq mütləq məcburi şəkildə düzəldilməlidir.

4. Maksimum irəliləyiş: işçinin davranışı və bir işçinin hərəkətləri əxlaqi baxımdan təşkilatın (və ya onun bölmələrinin) inkişafına töhfə verərsə, daha çox etik sayılır.

5. Minimum tərəqqi, buna görə işçinin və ya bütövlükdə təşkilatın hərəkətləri əxlaqlıdır. Əgər ən azı adi etik normaları pozulmursa bu normal hal sayıla bilər.

6. Təşkilat işçilərinin digər təşkilatlarda, bölgələrdə, ölkələrdə baş verən əxlaqi prinsiplərə, adət-ənənələrə və s. tolerant yanaşma münasibəti etikdir.

7. Fərdi relativizmin və etik relativizmin ümumbəşəri (universal) etikanın tələbləri ilə məqbul birləşməsi.

8. Fərdi və kollektiv başlanğıclar işgüzar münasibətlərdə qərarların hazırlanması və qəbul edilməsi zamanı onlar üçün əsas kimi qəbul edilir.

9. Hər hansı rəsmi məsələni həll edərkən işçinin öz rəyindən qorxmaması. Ancaq şəxsiyyət əlaməti olaraq uyğunsuzluq ağılabatan həddə özünü göstərməlidir.

10. Müxtəlif formalarda, yəni məsələni, xidmət söhbəti aparmaq üçün məcburi, əmr şəklində ifadə olunan təbəçiliyə “təzyiq” kimi zorakılıq yoxdur. Bu etik qaydalara ziddir.

11. Təsirin davamlılığı etik standartların bir təşkilatın həyatına birdəfəlik sifarişlə deyil, yalnız daha çox idarəçi və adi işçilər tərəfindən göstərilən davamlı səylərin köməyi ilə həyata keçirilə biləcəyi ilə ifadə olunur.

12. Təsir edərkən (kollektivə, fərdi işçiyə, istehlakçıya və s.) mümkün əks təsirin gücünün nəzərə alınması vacibdir.

13. İnamlı irəliləməyin məqsədəuyğunluğu - işçinin öz kompetensiyasına-səriştəsinə, borc hissənə-vəzifə hissənə məsuliyyət hissi və sairə.

14. Münaqişəsizliyə can atmaq.

15. Azadlıq, başqalarının azadlıqlarını məhdudlaşdırmadan; ümumiyyətlə bu prinsip, açıq şəkildə olmasına baxmayaraq, iş təlimatları ilə əlaqədardır.

16. İşçi təkəvə etik davranmamalı, həmkarlarının eyni davranışına da töhfə verməlidir.

17. Rəqibi tənqid etməmək. Bu prinsiplər hər hansı bir təşkilatın hər bir işçisinin inkişafı, öz şəxsi etik sisteminin idarə olunması üçün əsas olmalıdır.

Peşə etikasının quruluşu	
<i>Ümumi normalar</i>	İdarəçilik- İnzibati etika
İftixar (fəxr)	Tibbi Etik
Əməksevərlik	Mühəndis-texniki işçilərin etikas
Namus-viddan	Alimlərin (elm adamlarının)
Öhdəlik (vəzifə, borc)	Pedaqoji Etika
Professionallıq borcu	İncəsənət və kütləvi informasiya vasitələri sahəsi işçilərinin etikas
Professional vicdan	Xidmət sahəsi işçilərinin etikas
	Hüquq sahəsi işçilərin etikas
	Peşəkar etikanın digər növləri

İnsanın peşə fəaliyyətinin hər növü özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə müəyyən peşə etikasına uyğundur. Etika bu keyfiyyətlərin görünüşünü stimullaşdıran zehni mexanizmlərdən asılı olmayaraq insanın mənəvi keyfiyyətlərini nəzərdən keçirir. Etikanın öyrənilməsi peşə ilə bağlı mənəvi münasibətlərin, əxlaq normalarının çox növlü olduğunu göstərir. Peşəkar əxlaq normaları etik ideallara söykənən şəxsiyyətin daxili tənzimlənməsi ardıcılığı, nümunələri, qaydalarıdır (7, s. 76).

Dövlət və bələdiyyə qulluqçularının peşə etikas, peşə əxlaqı elmidir. Normanın etik prinsipləri - cəmiyyətin dövlət və bələdiyyə işçisinin əxlaq tələblərinə, rəsmi fəaliyyətlərinin sosial məqsədlərinə, qarşılıqlı fəaliyyətini təmin etmək və vətəndaşların hüquq və qanuni ma-

raqlarını qorumaq prosesində cəmiyyətlə, dövlətlə münasibətlərin xarakterini özündə əks etdirən davranış qaydaları toplusudur.

Komandada əlverişli mənəvi və psixoloji iqlim yaratmağa və peşənin məqsədindən irəli gələn məqsədlərə çatmağa yönəldilmiş birgə fəaliyyət müddətində ortaq dəyərlər və qaydalar sistemi vacibdir. Bunsuz qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq mümkün olmaz.

Məqalənin aktuallığı. Peşə etikasının əsasında müəyyən normalar, tələblər və prinsiplər probleminin əsas təzahürlərini müəyyənləşdirmək, müasir praktik psixologiyanın elmi-nəzəri tələbləri səviyyəsində həmin problemlərin təhlilini verməkdən ibarətdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Peşə etikasının quruluşu, onun müəyyən normaları, tələbləri və prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, hər bir peşənin peşə etikasını və psixologiyasının konkret perspektivlərinə bələd olmaq yollarını müəyyənləşdir-məkdən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, psixologiya və pedaqogika ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, doktorantlar, tədqiqatçılar, magistrilər və praktik psixoloqlar istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikasını. Bakı: Mütrəcim, 2008, 296 s.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: "Qapp" Poliqraf korporasiyası, 2003, 365 s.
3. Əliyev B.H. Şəxsiyyət probleminə yeni baxış (Elm XXI əsrin astanasında - elmi-praktik konfransın materialları). Bakı: Renessans, 1998, s. 3-15
4. Əliyev R.İ. Psixologiya tarixi. Bakı: Nurlan, 2006, 384 s.
5. Qədim yunan fəlsəfəsi antologiyası. Bakı: Yeni nəsəl, AJB, 2005, 174 s.
6. Qəhrəmanova Q.N. Peşə etikasını. Bakı: "OPTİMİST" MMC, 2019, 256 s.
7. Зеленкова, И.Л. Этика: Учеб. пособие для студентов ВУЗов. Минск: Тетра Системс, 2000, 368 с.

Г.Н. Гахраманова

Структура профессиональной этики

Резюме

В статье также акцентируется внимание на основных проблемах профессиональной этики, анализируются психологические вопросы, связанные с профессиональной этикой. При этом показаны общие направления структуры профессиональной этики. Исследуются происхождение и сущность теоретической и нормативной этики, ее роль и место в обществе, функции, механизм действия, механизм влияния, значение ее основных компонентов для системы общественных отношений. Он определяет вопросы, которые профессиональная этика должна объяснять и учить этике, прививать моральные принципы и представления о долге и чести, а также морально воспитывать сотрудников.

G.N. Gahramanova**The structure of professional ethics****Summary**

The article also focuses on the main problems of professional ethics, analyzes psychological issues related to professional ethics. At the same time, the general directions of the structure of professional ethics are shown. The origin and essence of theoretical and normative ethics, its role and place in society, functions, mechanism of action, mechanism of influence, the importance of its main components for the system of social relations are studied. It defines the issues that professional ethics should explain and teach ethics, inculcate moral principles and ideas about duty and honor, and educate employees morally.

Redaksiyaya daxil olub: 31.05.2022